

प्रकरण दुसरे

इतिहासाचा अर्थ, स्वल्प व महत्व

- (अ) इतिहासाचा अर्थ.
- (आ) इतिहासाचे स्वल्प
- (इ) इतिहासाचे महत्व
- (ई) सारांश.

२ (अ) इतिहासाचा अर्थ:-

सामाजिक शास्त्र या संदर्भात ज्या विषयांचा समावेश होतो त्यापैकी इतिहास विषयाला महत्त्वाचे स्थान आहे. रखाचा माणसाच्या आयुष्यात त्याच्या जन्मापासून मरेपर्यन्त त्याने कोण कोणती कामे केली याची सर्व माहिती मिळवली की त्या व्यक्तिसाच्या आयुष्याचा तो इतिहास ठरतो. त्याच व्यक्तिसा सूर्योदयापासून सूर्यास्तापर्यन्त कोण कोणती कामे केली या सर्वांची नोंद एकत्र केल्यास त्याला दिनचर्या असे म्हणतात. ही दिनचर्या देखील त्या व्यक्तीचा एक दिवसाचा इतिहासच ठरत असतो. म्हणून इतिहास म्हणजे काय याचा अर्थ पहाणे आवश्यक आहे.

डॉ. न. रा. पारसनिधु व प्रा. य. ज. धारूरकर यांनी "इतिहासाचे अध्यापन" या पुस्तकात "इतिहासाच्या अर्थाच्या संदर्भात स्पष्टीकरण केले आहे.

"इति + त + आत् हे असे खरोखर घडले किंवा असे झाले किंवा घडलेल्या सर्व गोष्टी घडल्या तशाच सांगितल्या गेल्या" १

इतिहास म्हणजे चौकशी अथवा संशोधन असा ग्रीकाने अर्थ लावला आहे तर इतिहासाचा जनक हेराॅडाटने इतिहासाला स्वतंत्र दर्जा प्राप्त करून दिला आहे.

धुसिडायस या इतिहासकाराने इतिहास हा केवळ वर्तमानकाळाचाच विचार करतो असे मत व्यक्त केले आहे.

इतिहासाच्या व्याख्या:-

इतिहास विषयाच्या व्याख्या खालील प्रमाणे केल्या आहेत. पहिल्या व्याख्येपासून शेवटच्या व्याख्येपर्यन्त कस कसा बदल होत गेला याचा विचार करण्यात आला आहे.

एक क्लार्क यांच्या मते:-

"भूतकाळाचे आपण किती शृंगी आहोत, वर्तमानस्थिती कशी

प्राप्त झाली आणि भविष्यकाळाबद्दल आपले काय कर्तव्य आहे हे समजून देणे म्हणजे इतिहास" २

वर्तमान काळाचे स्पष्टीकरण करून आणि कारण परंपरा समजून घेऊन भविष्यकाळावर नजर ठेवणे आणि आजच्या अडचणी दूर करण्यासाठी उपाय शोधणे त्यासाठी शाबेत इतिहास हा विषय शिकवणे अत्यंत महत्वाचे आहे.

बी. एस. हॅडले यांच्या मतानुसार:-

"मुलांना केवळ शाबेत स्वतःच्या देशाचा इतिहास न शिकवता जगातील अनेक देशांचा इतिहास शिकवणे आवश्यक असते आणि त्या बरोबरच राष्ट्रां राष्ट्रांनी एकमेकांना सहकार्य कराव्याचे ठरले तर इतिहास विषय महत्वाचा ठरतो" ३

शाबेत मुलांना केवळ स्वतःच्या देशाचा इतिहास न शिकवता इतरही देशाचा इतिहास शिकवणे आवश्यक आहे. स्थानिक इतिहासाबरोबर जागतिक इतिहास शिकवल्यास जागतिक घडामोडीचे ज्ञान मिळते.

शां. दा. चितळे यांच्या मतानुसार:-

" इति + ह + आस म्हणजे असे झाले याप्रमाणे घडले यात सर्व घडलेल्या गोष्टी त्या घडल्या तशाच सांगितल्या हे ही अभिप्रेत आहे" ४

जगातील मानवी घडामोडीचे पक्षातीत कालानुक्रमिक सुसंबंध वर्तमान काळातील परिस्थितीची कारण परंपरा दर्शवणारे आणि भविष्यकाळाकडे दृष्टीक्षेप टाकणारे सोपपत्तीक वर्णन म्हणजे इतिहास होय.

मराठी विश्वकोष खंड दुसरा मध्ये नमूद केले आहे.

"इतिहास म्हणजे एका मागून एक घडणा-या गोष्टी किंवा घटना असे असले तरी सामाजिक राजकीय क्षेत्रात अशा प्रकारच्या घटनात बदल होत गेला, स्थित्यंतरे होत गेली म्हणजे घडामोडी ह्या चालूच राहिल्या यावरून इतिहास म्हणजे बदल स्थित्यंतर असे मानूनच इतिहासाविषयी उहापोह करावा लागेल"^५

इतिहास म्हणजे धोर व्यक्तीची चरित्रे. खाद्या धोर व्यक्तीच्या महान कामगिरीमुळे समाजाला योग्य वळण मिळते. स्फूर्ती मिळते, आदर्श मिळतो हे नाकारता येत नाही. म्हणून सुरुवातीच्या काळात समाज जिवंत ठेवण्यासाठी या धोर व्यक्ती कामाला आलेल्या आहेत. धोर व्यक्ती समाजाचा इतिहास घडवतात पण असे असले तरी व्यक्तीना समाज धोर करतो यावरच इतिहास म्हणजे धोर व्यक्तीची चरित्रे नसून पूर्ण सत्य नाही.

मराठी विश्वकोष खंड दुसरा मध्ये स्पष्ट केले आहे की,

"इतिहास म्हणजे मानवी प्रगतीची नोंद होय. यामध्ये खाद्या गोष्टीची नोंद प्रगतीची की अधोगतीची हे बरे ठरवणार. कारण कालची अधोगती आजची प्रगती ठरू शकते आणि आजची अधोगति उद्याची प्रगती ठरू शकते"^६

इतिहासामध्ये पूर्वी घडलेल्या घडामोडींचा विचार केला जातो. तसेच इतिहास हा प्रगतीच्या दिशेने तरब रेषेत सरकत जात असतो.

मराठी विश्वकोष खंड दुसरा नुसार स्पष्ट होते की,

"इतिहास म्हणजे चांगल्या किंवा वाईट घटनांच्या नोंदी होत. तो इतिहासच असतो. कारण तो सत्य घटनेवर

आधारीत असतो. परंतु पुराणात याला आधारच सापडत नाही. मग ती घटना चांगली की वाईट ठरवणे दूरच राहाते. रामायण आदी लिहिले जाते नंतर घडते आणि महाभारत मुलतः कुल्याच्या प्रदेशांचा इतिहास मानतात. परंतु यातील कोणात्याही लेखनाला शब्द इतिहास म्हणता येत नाही ही प्राचीन भारताच्या इतिहासाची साधने आहेत."७

श्री. ज. बेदरकर यांच्या मतानुसार:-

"जगाच्या इतिहासातील सर्व संस्कृती ही मानवाच्या मुलभूत रेक्याच्या देवता आहेत. कारण इतिहासात समाज व संस्कृती हे शब्द जन्माला आले नसते तर संस्कृतिचा उदय झाला नसता म्हणून इतिहास म्हणजे संस्काराची बाण आहे."८

मराठी विश्वकोष खंड दुसरा मध्ये नमूद केले आहे. "इतिहास म्हणजे

"भूतकालीन राजकारण व राजकारण म्हणजे वर्तमानकाळाचा इतिहास. आज काळाच्या राजकीय घडामोडी म्हणजे उघाचा इतिहास, अशा त-हेच्या इतिहासात लढाया, तह करार मदार, सिग्टाई, चौक्या इत्यादी गोष्टी येतात. यात संस्कृति, समाज, धर्म, अर्थकारण याला स्थान नाही. अशी अकुंचित व्याख्या आज मान्य होण्यासारखी नाही."९

वरील सर्व व्याख्यांचा विचार करताना पूर्वी इतिहासामध्ये केवळ राजा राणी आणि त्यांच्या घराण्याचा इतिहास सांगितला जात असे. परंतु भूतकाळामध्ये घडलेल्या घडामोडी, घटना, त्या काळातील परिस्थिती कशी होती याची माहिती मिळते.

परंतु पूर्वीची परिस्थिती आणि आताची परिस्थिती यांचे स्पष्टीकरण करताना पूर्वी घडलेल्या घटनांचा आढावा वर्तमानकाळाशी घेता येतो. भूतकाळावरच वर्तमानकाळ आधारित असतो.

म्हणून मुलांना केवळ आपल्या देशाच्या स्थानिक इतिहासाबरोबर जागतीक घडामोडींची माहिती देणे आवश्यक आहे. कारण जगातील प्रत्येक देश, दळण वळण, देवाण घेवाण यामुळे एकमेकांच्या सांनिध्यात येत आहेत. म्हणून मुलांना आपल्या देशाच्या इतिहासाबरोबर जागतीक इतिहासाची ओळख करून देणे महत्वाचे आहे.

इतिहासांमध्ये पूर्वी घडलेल्या घटनांचाच विचार न करता पूर्वीची राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक परिस्थिती आचार विचार, देवाण घेवाण, राहणीमान, अन्न, वस्त्र या सर्वांचा विचार वर्तमानकाळाशी करणे जरूरीचे आहे. कारण पूर्वीचा घराण्यांचा इतिहास संपत आलेला आहे. तरी ही पूर्वीचा मागोवा घेणे आवश्यक ठरते. ~~वर्तमानकाळा~~ वर्तमानकाळांमध्ये चरित्रांचा इतिहास घेवून चालणार नाही. त्याच्या गुण अवगुणांचा विचार वर्तमानकाळाशी करणे आवश्यक आहे.

२ (आ) इतिहासाचे स्वरूप:-

इतिहासांमध्ये मानव जातीच्या कहाणीचा विचार केलेला असतो. आपल्या पूर्वजांनी जे शौर्य गाजवले त्यांच्या कथा, त्यांचे अनुभव यांचा पुढील पिढीत वारसा देत असतो. आणि भावी पिढ्यांना सतत स्फुर्ती देतो. ग्रीक इतिहासकार व इतिहासाचा जनक हेराॅडोटस याने इ.स.पूर्व पाचव्या शतकात इतिहासाला स्वतंत्र स्थान प्राप्त करून दिले.

म्हणून निरनिराळ्या काळांमध्ये मनुष्याचे सामाजिक, सांस्कृतिक आर्थिक आणि राजकीय जीवन कालामानाप्रमाणे बदलत गेले. आपल्या पूर्वजांनी ते बदलते जीवन ज्या परिस्थितींमध्ये जगले त्यातूनच मानवाने

प्रगतीची पाऊलवाट चालत चालत अनेक टप्पे गाठले, या सर्व घटनांचा तो शोध घेऊ लागला आणि त्याच्या नोंदी तो करू लागला. या नोंदी करताना त्या काळाच्या प्रेरणा, प्रकृती, विचार यांचा आविष्कार तो घडवू लागला. प्राचीन काळातील पूर्वजांच्या कथा रोमहर्षक पध्दतीने लिहू लागला. याच बाबी इतिहासाची साधन सामुग्री ठरली. आजच्या इतिहासाची ही कच्ची साधन सामुग्री होती.

यावरून इतिहासामध्ये गतकालीन जीवनातील घडामोडींचा अभ्यास केलेला असतो, असे म्हणाता येईल. प्रत्येक पिढ्यांच्या सामाजिक राजकीय आणि आर्थिक जीवनांची वाटचाल करीत असताना इतिहास घडत असतो. घडलेल्या इतिहास बदलत असतो.

इतिहासाच्या स्वस्माबाबत क्रेन ब्रिटन म्हणतो:-

की, "व्यक्ती आणि त्याचा परिसर यातील देवाण देवाणीची प्रक्रिया आणि निसर्गाची पध्दती यातील आपले स्थान शोधण्याची प्रत्येक सूक्ष्म मानवात धोडी फार ईच्छा असते." १०

वास्तविक पहाता माणूस हा नेहमी येणा-या परिस्थितीशी जुळवून घेण्याचा प्रयत्न करताना भूतकाळातील घटनांची जमवणूक करतो आणि भविष्यकाळात येणा-या प्रसंगाचा मागोवा घेतो याचा अर्थच असा की भूतकाळ हा इतिहासाचा आरंभ ठरतो आणि भविष्य काळाशी दृवा साधण्याचा प्रयत्न करतो.

"इतिहास हा काटेकोर तळमळीचा आणि पंगती प्रपंच न करणारा असा असला पाहिजे. भावनारहित आपुलकीची भावना, भीती, तिरस्कार किंवा प्रेमाची ओढ यांच्यापासून "मुक्त" असा असला पाहिजे. मदत कर्त्यांना सुरक्षित ठेवणारा आधारांचा संहार करणारा आणि पूर्वकाळाचा साथी व भावी काळाचा नेता असा इतिहास असला पाहिजे." ११

इतिहासाचा आणि काळाचा फार जवळचा असा संबंध आहे. काळ धांळला की इतिहास संपला, भूतकाळ वर्तमान आणि भविष्यकाळ यांना इतिहासाने एकाच धाग्याने बांधले आहे. डॉ. न. रा. पारसनिस आणि धारूरकर यांच्या मते इतिहास ही घटनांची न संपणारी अशी साखळी आहे. डॉ. आबेडकरांच्या मते "इतिहास हा पूर्व काळाचा साथी आणि भावी काळाचा नेता असला पाहिजे. इतिहासकाराला रिकामे नसणारे नव्हे पण उघडे असणारे असे त्याचे मन असले पाहिजे. छोटे नाटे पुरावे जरी त्याच्या हाती लागले तरी त्या सर्व पुराव्याची छाननी करण्याची तयारी इतिहासामध्ये असली पाहिजे"^{१२}

इतिहासाच्या काळापुढे साम्राज्य आणि स्मारके टिकत नाहीत, व्यक्तीही टिकत नाहीत. असे असले तरी साम्राज्याच्या आणि स्मारकाच्या साखळ्या ह्या इतिहासाचे दुवे असतात. व्यक्तीच्या बाबतीत सांगावयाचे झालेच तर इतिहासामध्ये महत्त्वाच्या व्यक्तीचा समावेश केला जातो तर इतिहासातील काही महत्त्वाच्या व्यक्तीमुळे इतिहासाची जडण घडण होते, केवळ पूर्वजांच्या कथा आणि घटनांचा समूह म्हणजे जरी इतिहास म्हटला तरी रखाया देशाच्या इतिहासाची पाळे रखादी व्यक्ती लिहून जाते म्हणून गिबन स्वस्माबाबत म्हणतो की,

इतिहासामध्ये माणसांच्या चुकीची आणि दैवदुर्किंलासाची नोंद केली जाते. तर नेपोलियनच्या मते इतिहासामध्ये सर्व सहमत असलेली मते आढळतात.

इतिहास हा विषयच असा आहे की त्याला अनेक अंगे आहेत. तो सर्व व्यापी आहे. सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक जीवनाची अंगे याचे दर्शन इतिहास घडवतो तर भूतकाळ, भविष्यकाळ आणि वर्तमानकाळ याचे दर्शन इतिहासाच्या माध्यमातून आपणाला घडते. थोडक्यात इतिहासामध्ये मानवाच्या कर्तव्य कर्माचे प्रतिबिंब असते त्याचा तो आरसा असतो.

नव्या नव्या पिढ्या घडविण्याचे कार्य इतिहास करतो. यामुळे इतिहासाची खालील प्रमाणे अग्रे निश्चित करता येतात.

(१) सामाजिक इतिहास, (२) सांस्कृतिक इतिहास, (३) आर्थिक इतिहास
(४) राजकीय इतिहास, (५) धार्मिक इतिहास.

तसे पाहिले तर प्रत्येक विषयाला इतिहास असतो, त्या शिवाय त्या विषयाची सुस्वात आणि शेवट याचा समन्वय साधता येत नाही. प्रत्येक देशाच्या इतिहासात जे धोर पुस्तक होऊन गेले त्यांचाही इतिहास असतो, अशा धोर पुस्तकामुळे त्या त्या देशाचा इतिहास घडतो. उदा. लेनिन आणि स्टॅलिनमुळे रशियाचा इतिहास ~~घडला~~ घडला. अब्राहम लिंकन, जॉर्ज वॉशिंग्टन आणि ब्रेन्डी यांच्यामुळे अमेरिकेचा इतिहास घडला.

सम्राट अशोकामुळे, उत्तमती शिवाजीमुळे आणि राजा अकबरामुळे हिंदुस्थानचा इतिहास घडला. थोडक्यात, त्या त्या देशाचा धोर पुस्तकामुळे इतिहास घडवला जातो.

सामाजिक इतिहासाचे प्रतिबिंब दाखवणारे महत्त्वाचे उदाहरण खालील प्रमाणे सांगता येईल. सामाजिक चळवळीच्या इतिहासाचे एक उदाहरण म्हणजे चीन मध्ये माओत्से तुंग यांनी शेतकऱ्यांच्या शोषणा-विरोध काढलेला लाँगमार्च याचे होय. हा लाँग मार्च एक हजार मैलाचा होता.

प्राचीन काळी रखावा देशाचा इतिहास म्हणजे त्या देशाचा राजा, राणी, सरदार, आमलदार, जमीनदार यांचा इतिहास, म्हणजे त्या देशाचा इतिहास समजला जात. असे सामान्य लोकांचे प्रतिबिंब इतिहासांमध्ये नसावयाचे पण जसा जसा समाजाचा विकास होत गेला तसा तशी इतिहासाची व्याप्ती वाढत गेली आणि वर उल्लेख केल्याप्रमाणे सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक, धार्मिक अशा इतिहासाच्या शाखा तयार होत गेल्या. तेव्हा समाजाचे प्रतिबिंब कुठल्यातरी इतिहासाच्या शाखेमध्ये पहाव्यात मिळू लागले आहे. डॉ. पारसनिस आणि धारुकर म्हणतात की,

"कथा, कादंब-या, काव्य, पुराणे यांना इतिहासाधिष्ठीत मानले तरी त्यांना शास्त्राचा दर्जा देता येणार नाही. यावरच इतिहासांमध्ये पृथ्वीवरील मानवी समाजातील घडामोडींचे सुसंगत कालक्रमानुसार केलेले सत्य कथन असते." १३

इतिहासांमध्ये इतिहासकारांचे दोन वर्ग मानले जातात -

श्रेष्ठींमध्ये घडणा-या घडामोडी ईश्वरी प्रेरणेने घडतात. माणसाच्या हाती काहीही नसते. त्याच्या जीवनात समाज जीवनात ज्या ज्या घटना घडतात उदा. राज्य साम्राज्यांची स्थित्यंतरे, युद्धातील यश अपयश इत्यादी सर्व काही ईश्वराचा आविष्कार आहे असे मानणा-यांचा पहिला वर्ग आहे.

स्वतःच्या कर्तबगारीवर आणि पराक्रमावर इतिहास आधारीत असतो. तो दैवाच्या किंवा देवाच्या कृपेवर अवलंबून नसतो असे मानणा-याचा दुसरा वर्ग आहे.

वरील विधानाचा विचार करताना व्यावहारिक दृष्ट्या दुस-या वर्गाचे म्हणणे खरे वाटते. कारण प्रत्यक्ष कृती आणि त्याचे परिणाम दोन्ही गोष्टी आपल्या समोर प्रत्यक्षात असतात किंवा घडतात. यातला कोणताही भाग चुकीचा नसतो. पण ईश्वरी शक्ती म्हटले की इतिहासाच्या कोणत्याही साधनात बसू शकत नाही.

ब-याच वेळा इतिहास शास्त्र की कला याचाही इतिहासकारात वाद आहे. काहींच्या मते इतिहासात शास्त्रीय प्रयोग शाब्द आवश्यक नाही म्हणून ते शास्त्र नाही. तर काहींच्या मते त्यात सत्य घटनेचा अभाव, भाषेचा आकर्षकपणा आणि लालित्य हे नसल्यामुळे इतिहास कला नाही असे काहींच्या मते वाटते. परंतु सत्य घटनांचा संग्रह केल्यानेच इतिहासाची जुळावू करता येते म्हणून इतिहास हे शास्त्रच आहे असे म्हणणे सोयीस्कर वाटते.

रंकच्या मते -

"गत काळातील घटनांची नुसती जंत्री इतिहासामध्ये नसते. तर त्या घटनांची निवड करून, पुराव्याची छाननी करून, परिभ्रमपूर्वक वाचकापुढे ठेवलेल्या संशोधनाचा भाग म्हणजे इतिहास" १४

आदिमानव अवस्थेपासून तो आधुनिक सुसंस्कृत अवस्थेपर्यंत मानवाचा झालेला विकास हाच माणसाचा इतिहास असतो. रविंद्रनाथ टागोर म्हणतात,

मनुष्याचा इतिहास हाच एकमेव इतिहास असतो.

२ (ई) इतिहासाचे महत्त्व:-

इतिहासकाराने ऐतिहासिक तथ्य मांडताच त्याने आपली निःपक्षपाती भूमिका बजावणे आवश्यक आहे. गतकाळातील घटनांचे मूल्यमापन करताना होऊन गेलेल्या घटनांची मांडणी वस्तुनिष्ठतेच्या आधारावर लिहावी. त्यातील कूट प्रश्न, वादग्रस्त प्रसंग, स्थळे आणि व्यक्ती यांचे मूल्यमापन करताना वॉर्ड टुष्टीकोन बाबू नये. आत्मसौदी पासून दूर असावे. इतिहास कालीन रखावा व्यक्तीने केलेली गोष्ट, रखावा प्रसंग, अथवा घटना बरोबर का चूक ते ठरविण्याचा अधिकार आणि योग्यता इतिहासकाराला आहे. परंतु वरील बाबतीत अंतिम निर्णय घेण्यापूर्वी स्थळ आणि काळ सापेक्षता, त्याची चिकित्सा निःपक्षपातीपणाने करणे आवश्यक आहे. इतिहासकाराला रखावा घटनेचे वर्णन मात्र स्वतःच्या दृष्टीने करता येते. ती घटना तीच राहाते. उदा. १८५७ मध्ये देशात घडलेली क्रांती किंवा उठाव या घटनेकडे निरनिराळ्या इतिहासकारांचे निरनिराळे दृष्टीकोन आहेत. कोणी या घटनेला स्वातंत्र्याचा उठाव असे म्हणतात तर कोणी या घटनेला शिपायांचे बंड असे म्हणतात. यात

प्रत्येकानी आपल्या पसंतीचा निर्देश केला आहे. कारण इंग्रजांनी त्याकडे राज्यद्रोहाच्या दृष्टीकोनातून पाहिले. भारतीय इतिहासकारांनी या घटनेकडे स्वातंत्र्य युद्धाच्या दृष्टीकोनातून पाहिले. म्हणून ब-याच वेळेत ऐतिहासिक घटना सत्य स्वभावात असली तरी त्यावर स्वतंत्रपणे भाष्य करण्याचा अधिकार इतिहासकाराला आहे.

या इतिहासकालीन व्यक्ती इतिहासकाराच्या सोयीसाठी किंवा इतिहास घडावा म्हणून विशिष्ट कृती करत नसतात. तेंव्हा इतिहास म्हणजे रखादे नाटक नसून नाटयमय घटनांचे सुतंगत वर्णन असते असे म्हटल्यास अतिशयोक्ती ठरणार नाही.

इतिहासाच्या दृष्टीने त्या त्या देशाचे प्राचीन अवशेष त्या देशाच्या सांस्कृतिक इतिहासाचे दर्शन घडवतो. म्हणून प्राचीन अवशेष जतन करणे, प्राचीन ऐतिहासिक सिध्दांत आणि घटना याची पुनर्रमांडणी करणे व ती जतन करणे हे ब-या इतिहासकाराचे आय कर्तव्य ठरते.

इतिहासकाराला इतिहासाचे लिखाण करताना जात, धर्म, पंथ नसतो. तो निःपक्षपातीपणाने प्राचीन अवशेष निरनिराळ्या प्रकारे, जतन करणे हे ब-या इतिहासकाराचे कर्तव्य ठरते. म्हणजेच इतिहासातील नैतिक मूल्य आणि वस्तुनिष्ठता यांचे भान ठेवून त्याला इतिहास लिहावा लागतो अन्यथा तो इतिहास ठरत नाही. तर त्या पौराणिक कथा ठरतात.

प्रा. धारकर, डॉ. पारसनिश यांच्या मते -

"अशाश्वीय घटनांना सत्य कथनात स्थान मिळाले तर त्याची कादंबरी होते. इतिहास नव्हे याचे भान इतिहासकाराने ठेवणे आवश्यक आहे." १५

वरील मताचे स्पष्टीकरण करावयाचे झाल्यास आपणाला रामायण आणि महाभारताचे उदाहरण देता येईल. रामायण व

महाभारत कल्पनावर आधारित आहे. त्यात सत्यांश नाही. मनोरंजन आहे. इतिहास नाही, आदर्श निश्चित आहे. पण आजच्या पिढीला तो लागू नाही. कारण त्या त्या पिढ्यातील घटना त्या त्या पिढ्यांचा इतिहास ठरतो तो सर्व समाक्षेक इतिहास ठरत नाही.

कर्मवीर विठ्ठल रामजी शिंदे म्हणतात -

"गौतम बुद्धाचा उदय म्हणजे भारतीय इतिहासातील एक मोठी मुहुर्तम्ह होय. कोणात्याही ऐतिहासिक विषयाचे विवेचन करावयाचे झाल्यास ह्या मेडीपासून पुढे आलिकडे व मागे पलिकडे शोध करित जावे लागते." १६

१९ व्या शतकात इतिहासाला जर्मनीत शास्त्राचा दर्जा प्राप्त झाला. कार्ल मार्क्सने इतिहासाचा प्रवाह बदलण्याची महान कामगिरी केली. मार्क्सने इतिहासाचा मानवाच्या आर्थिक दृष्टीकोनातून केलेला उलगडा अथवा अर्थही कार्ल मार्क्सची सर्वात मोठी कामगिरी होती. कार्ल मार्क्स म्हणतो मानवी जीवनातील बहुतेक सर्व समस्या आर्थिक स्वत्वाच्या अस्ततात व त्यातून इतिहास घडत असतो. मार्क्सचा असा दावा आहे की आर्थिक समस्यांमुळेच मानवी इतिहासात आश्चर्यन्त बदल होत गेले व त्या नियमानुसारच मानवी इतिहास घडला आहे व पुढेही घडत राहाणार आहे.

वरील मार्क्सच्या विचारानुसार एक गोष्ट निश्चित सांगता येईल की जीवनाच्या आर्थिक बाजूचा इतका खोलवर विचार १९ व्या शतकात तरी कार्ल मार्क्सने जितका केला तितका यापूर्वी कोणीही केला नव्हता.

१२ [ई] सारांश:-

प्रस्तुत * प्रकरणात संशोधकाने इतिहासाचा अर्थ, इतिहासाचे स्वरूप इतिहासाचे महत्व, याबद्दल चर्चा केली आहे. इतिहास अध्यापनाचा दर्जा सुधारण्यासाठी इतिहासाचा अर्थ, इतिहासाचे स्वरूप व इतिहासाचे महत्व ह्या पाश्चिमात्यी अत्यंत गरज आहे.

इतिहासाचा अर्थ त्याचे स्वरूप व इतिहासाचे महत्व काय आहे याविषयी शिक्षकाला काही माहित नसेल तर इतिहासाचे अध्यापन प्रभावी होणार नाही. इतिहास विषयाचे परिपूर्ण ज्ञान असल्याशिवाय अध्यापन तो चांगले करू शकणार नाही. म्हणून संशोधकाने ह्या प्रकरणात इतिहासाचा अर्थ, स्वरूप व इतिहासाचे महत्व याची माहिती सांगितली आहे.

पुढील प्रकरणात इतिहास अध्यापनाच्या पध्दती शैक्षणिक साधने व इतिहासाचा शिक्षक याचा विचार करण्यात आला आहे.

-: संदर्भ :-

१. न.रा.पारसनिस व : इतिहासाचे अध्यापन,
य.ज. पारुरकर : आवृत्ती पहिली, पुणे:
व्हीनस प्रकाशन, १९७०,
पृष्ठ १.
२. F. Clerk : The foundation of History
Teaching page 162, 163.
३. B.S.Haldane : F.R.S. The University of
Cambridge. Page 50.
४. S.D.Chitale : History is ~~the~~ the record
Human progress, Second Edition,
Pune, Page 15.
५. मराठी विश्वकोष खंड : महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृति मंडळ,
दुसरा मध्ये नमुद केले पृष्ठ ५०७
आहे.
६. मराठी विश्वकोष खंड : महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृतिक
दुसरा मंडळ, पृष्ठ ५०८.
७. मराठी विश्वकोष खंड : महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृति मंडळ,
दुसरा पृष्ठ ५१४.

७.

८. श्री. ज. बेदरकर : इतिहासाच्या अध्यापनाच्या दिशा
आवृत्ती तिसरी,
निलकंठ प्रकाशन, १२७१,
पृष्ठ २७.
९. मराठी विश्वकोष : महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ,
खंड दुसरा
पृष्ठ १५/१६.
१०. डॉ. न. रा. पारसनीस : इतिहासाचे अध्यापन,
व य. ज. धारूरकर आवृत्ती पहिली, पुणे.
व्हीनस प्रकाशन, पुणे.
पृष्ठ ३, ४.
११. डॉ. बी. आर. अब्दिकर : शाहू पूर्वी कोण होते, मराठी आवृत्ती
भाषांतर चां. भ. खरमडे आवृत्ती दुसरी
पृष्ठ १८.
१२. Dr. B. R. Ambedkar : Who were the Shudras
Second Edition, Page 21.
१३. न. रा. पारसनीस व : इतिहासाचे अध्यापन,
य. ज. धारूरकर आवृत्ती पहिली,
व्हीनस प्रकाशन, पुणे.
पृष्ठ १६.

१४. न. रा. पारसनिस व : इतिहासाचे अध्यापन, पुणे:
 य. ज. धारुकर आवृत्ती पहिली,
 व्हीनस प्रकाशन,
 पुणे.
 पृष्ठ १६.
१५. न. रा. पारसनिस व : इतिहासाचे अध्यापन, पुणे:
 य. ज. धारुकर आवृत्ती पहिली,
 व्हीनस प्रकाशन, पुणे.
 पृष्ठ १६ व १७.
१६. व्ही. रा. शिन्दे : भारतीय अस्पृश्यतेचा प्रश्न,
 दुसरी आवृत्ती,
 पृष्ठ १०.